

**DALACHOY, ZUBTURUM, ANDIZ VA TIRNOQGULNING YARALI KOLIT
DAVOLASHDAGI AHAMIYATI**

Xabibullo No'manjon o'g'li Qodirov

Andijon davlat tibbiyot instituti Ichki kasalliklar propedevtika kafedrası assistenti

<https://orcid.org/0000-0001-6574-7576>

E-mail: kodirovkhabilullo6@gmail.com

Ibrohimjon Rahmonovich Asqarov

Andijon davlat universiteti Kimyo fanlari doktori, Kimyo kafedrası professori, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan ixtirochi, O'zbekiston "TABOBAT" Akademiyasi raisi

<https://orcid.org/0000-0003-1625-0330>

DOI: <https://doi.org/10.55475/jcgtm/vol4.iss1.2025.391>

Kalit so'zlar:

yarali kolit, dalachoy, zubturm, tirnoqgul, andiz

Annotatsiya

Maqolada dalachoy, zubturm, tirnoqgul va andiz o'simliklarining tarqalish hududlari va bargining inson salomatligini mustahkamlashda tutgan beqiyos o'rni, kimyoviy tarkibi va vitaminlarning biologik ahamiyati, dalachoy, zubturm, tirnoqgul va andiz bargi qo'shilmasi asosida zamonaviy tibbiyotda va xalq tabobatida yarali kolit davolash bo'yicha bir qancha ko'rsatmalar, shuningdek, ushbu o'simliklar yo'g'on ichak devoriga ta'siri mexanizimi va ularning muhokamasi to'g'risida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Havola uchun

Qodirov, X. N. o'g'li, & Asqarov, I. R. DALACHOY, ZUBTURUM, ANDIZ VA TIRNOQGULNING YARALI KOLIT DAVOLASHDAGI AHAMIYATI. Tovarlar Kimyosi Va Xalq Tabobati Jurnali, 4(1). <https://doi.org/10.55475/jcgtm/vol4.iss1.2025.391>

Kirish. Hozirgi kunda Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyo mamlakatlarida yarali kolit bilan kasallanish chastotasining oshishi kuzatilmoqda. [1] Kechishining og'irligi, asoratlari soni va o'lim holatlari bo'yicha yarali kolit oshqozon ichak trakti kasalliklari orasida yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda. Shu bilan birga, kasallikning gormonlarga moyillik qiluvchi, hamda gormonlarga chidamli shakllari bilan bo'lgan bemorlar soni ham ortib bormoqda. Yarali kolitning surunkali residivlanuvchi kechishi, hayot uchun xavfli bo'lgan asoratlarning (perforasiya, ichakning toksik dilyatasiyasi, peritonit, o'smaga o'tishi) rivojlanishi, ichakdan tashqari zararlanishlar, ko'proq mehnatga layoqatli yoshdagi kishilarning kasallanishi, ko'pincha samarasiz bo'lgan va iqtisodiy jihatdan ko'p mablag' sarf etilishini talab etuvchi davo ushbu muammoning dolzarbligini belgilaydi [2].

Dunyo miqyosida yarali kolitning etiologiyasi noma'lumligicha qolmoqda. Ichakdagi yallig'lanish reaksiyasining yuzaga kelish mexanizmlari, a'zo faoliyatining buzilishi, hamda ichak shilliq qavatining tiklanishiga olib keluvchi shikastlanishlarni chegaralash himoya mexanizmlarining buzilishi oxirigacha o'rganilmagan. Gormonlarga moyillik va rezistentlik yarali kolit davosidagi eng murakkab muammo hisoblanadi. Ushbu toifadagi bemorlarda konservativ davolash eng ko'p qo'llaniladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, gormonal moyillik va rezistentlik yarali kolitning og'ir kechishi bilan bo'lgan bemorlarning 20-35% da glyukokortikosteroidlar (GKS) bilan davolashning birinchi kursidan keyin shakllanadi [3].

Ko'pincha gormonal qaramlik va rezistentlik bir vaqtning o'zida kuzatiladi. Ushbu muammoni hal qilishning yangi usullarini izlashda, xalq tabobatida qo'llaniladigan dorivor o'simliklaridan biologik faol qo'shimchalari eng samarali usullaridan biri bo'lib, yarali kolit bilan og'rigan bemorlarni reabilitatsiya qilish dasturiga kiritish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda sog'liqni saqlash tizimida aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy yordam sifatini tubdan yaxshilash va ko'lamini sezilarli darajada kengaytirish bo'yicha maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishda, xususan, yarali kolitni biologik faol qo'shimchalar bilan davolash sifatini oshirishda ijobiy natijalarga erishilmoqda.

Shu munosabat bilan, 2022-2026 yillarda mamlakat rivojlanishi strategiyasida "Aholi salomatligini muhofaza qilish, tibbiyot xodimlarining salohiyatini oshirish va 2022-2026 yillarda sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish dasturini tadbiriq etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasini amalga oshirish" kabi vazifalar belgilangan [4].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 noyabrdagi PF-6110-son "birlamchi sog'liqni saqlash muassasalari faoliyatiga printsiplial yangi mexanizmlarni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 noyabrdagi PQ-4887-son "Sog'liqni saqlash sohasida davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020 yil 12 noyabrdagi PQ-4891-son "fuqarolar salomatligini ta'minlashda doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari, hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu biologik faol qo'shimchalarni yarali kolit bo'lgan bemorlarda qo'llash muhimligini anglatadi [5].

Shuning uchun dorivor o'simliklardan tayyorlangan damlamalar, ekstraktlar sonining ko'payishi aholiga dorivor o'simliklarga bo'lgan ehtiyojlarini oshiradi, chunki tibbiyotda allaqachon ishlatilgan dorivor o'simliklarning ta'sir doirasini kengaytirishdan tashqari, kam o'rganilgan biologik faol moddalarning farmakologik faolligini izlash va o'rganish muhimdir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda dorivor o'simliklarning biologik faol moddalari tarkibini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda, chunki dorivor o'simliklarning tarkibida inson organizmidagi zarur bo'lgan gormonlar, vitaminlar, aminokislotalar, fermentlar borligi bilan katta ahamiyatga egadir.

O'zbekistonning tabiiy iqlimida o'sadigan dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andizning kimyoviy tarkibi va ozuqaviy qiymati o'rganildi, shuningdek ularning antioksidant faolligini barg, ildiz qismi boshqa qismlarga qaraganda yuqori ekanligi aniqlandi. [6,7]

1-rasm. Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz o'simliklari quritilgan barg va gullaridan ekstraktlar tayyorlash

Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz o'simliklari yarali kolit uchun mo'ljallangan terapevtik vositalardir. Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz yarali kolit bilan og'rigan bemorlarda induksiya qilish va remissiyani saqlab qolish uchun kasallikning yengil va o'rta shakllari uchun asosiy dorilar sifatida ishlatiladi. Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andizning ta'sir qilish mexanizmi yallig'lanish vositachilarini (araxidon kislotasi va yallig'lanishga qarshi sitokinlarning hosilalari) bloklaydi, natijada yallig'langan yo'g'on ichak shilliq qavatini o'zini tiklaydi, aminosilatlarni araxidon kislotasi metabolitlari sinteziga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatadi [8].

Shunday qilib, Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz o'simliklari prostaglandin ishlab chiqarishni ingibitsiya qiladi. Prostaglandinlar oshqozon shilliq qavatida kabi, ichak shilliq qavatini uchun ham xuddi shunday himoya vazifasini ta'minlab beradi. Ularning yetishmasligi shilliq qavatning himoya vazifalarini pasaytiradi [9,10].

Araxidon kislotasi metabolizm yo'llari va Hydroxyeicosatetraenoic kislotalari, leykotrienlar, prostaglandinlar, tromboksanlar, prostatsiklinlarni qo'llash nuqtalari IL-1 IL-6 TNF-a IL-2 Dori vositalarini qo'llash nuqtalari;

Lezyondagi hujayralararo o'zaro ta'sirlar sxemasi va u uchun dori vositalarini qo'llash nuqtalari T-limfotsitlar, interferon, 5-lipooksigenaza fermenti bo'lib, uning ta'siri natijasida peroksid va yog' kislotasi gidropereksi leykotrienlar hosil bo'ladi. Ikkinchisi, birinchi navbatda leykotrien B4, yallig'lanish rivojlanishida asosiy ro'l o'ynaydi. 1) Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz shuningdek, makrofagni keltirib chiqaradigan yallig'lanishga qarshi sitoklarning sintezini ingibitsiya qiladi: interleykinlar - IL-1, IL-6, IL-8, va o'sma nekrozi α -omili (TNF α), β -limfositlar bilan antikorlarni ishlab chiqarish, erkin kislorod radikallarini zararsizlantiradi.

Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz dorivor o'simliklarning ingichka ichakda so'rilishini oldini oladi va yo'g'on ichakka dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz tashuvchisi bo'lib xizmat qiladi. Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz bakterial fermentlar (azoreduktazalar) ta'siri ostida yo'g'on ichakda parchalanadi va yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega bo'lib, yo'g'on ichak shilliq qavatida mediatorlarning sintezini bloklaydi. [11]

Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz yo'g'on ichakda atigi 60-70% so'riladi, shuning uchun terapevtik dozasi klinik-endoskopik remissiyaga erishilgunga qadar (4-8 hafta ichida) buyuriladi, shundan so'ng yarali kolit susayganidan keyin o'rtacha 2 yil davomida Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz oldini olish uchun parvarishlash dozasini qabul qilish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, qarama-qarshi terapiya davomiyligi kasallikning individual xususiyatiga va takrorlanish tezligiga qarab kengroq (6 oydan 2 yilgacha) o'zgarishi mumkin. Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz klinik ahamiyatini yo'qotmadi sababi deyarli to'liq yo'g'on ichakda so'riladi va jigarda metabolizmga uchraydi [12,13].

Xulosa. O'simliklardan zubtutum hamda dalachoyning yer ustki qismidagi kimyoviy tarkibi va uning farmakologik ta'siri hamda klinik sharoitida kasalliklarni davolash xossalari o'rganildi. Natijada zubtutum va dalachoyning yer ustki qismi tarkibida ko'plab inson organizmiga kerak bo'lgan kimyoviy birikmalar borligi, oshqozon-ichak, og'iz bo'shlig'i hamda yaralarni bitishida va yallig'lanishga qarshi ta'siriga ega ekanligi Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz bargidan tayyorlangan damlamalarni iste'mol qilish immun tizimini mustahkamlashga, yallig'lanishga qarshi va me'da hamda ichak mikroflorasini yaxshilashga yordam beradi. Quruq xom ashyoga asoslangan vositalar, jumladan, dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz bargining suvli hamda spirtli damlamalari inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligini inobatga olgan holda Dalachoy, zubtutum, tirnoqgul va andiz bargi qo'shilmasi asosida tayyorlangan dorivor vositalarni ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar

1. Асқаров И.Р. // Табобат қомуси. // Тошкент, “Мумтоз сўз”, 2019. 347б
2. Асқаров И.Р. "сирли табобат". Тошнот "фан ва технологиялар нашриёт-матбаа уйи" 2021. 1084 б.
3. И.Р.Асқаров "Кимёвий элементлар инсон организмида". Тошкент: "Тафаккур" 2012 348 б
4. Высокоэффективные лекарственные растения. Большая энциклопедия / Н. И. Мазнев. - М.: Эксмо, 2012. - 608с.
5. Карабаева Р.Б., Ханабатова М.Т., Абдуллаева М. // Определение жирнокислотного состава масла ядер семян *Prunus dulcis* var. *amara* // *Universum: химия и биология: электрон. научн. журн.* 2022. 6(96). URL: <https://7universum.com/ru/nature/archive/item/13864>.
6. Девясилы высокого листов. Достижения фундаментальной, клинической медицины фармации. Материалы 73-ой научной сессии ВГМУ. – Витебск, 2018. Част 2. – С. 420-422.
7. Wang J., Zhao Y.M., Guo C.Y., Zhang S.M., Liu C.L., Zhang D.S., Bai X.M. Ultrasoundassisted extraction of total flavonoids from *Inula helenium*. *Pharmacognosy Magazine*, 2012. – Vol 8. – P. 166-170.
8. Amin S., Kaloo Z.A., Singh S., Altaf T. Medicinal importance of genus *Inula*-A
9. Review. *IJCRR*, – Vol. 5(2). – 2013. – P. 20-26. Peyrin-Biroulet L., Sandborn W., Sands B.E. et al. Selecting Therapeutic Targets in Inflammatory Bowel Disease (STRIDE): Determining Therapeutic Goals for Treat-to-Target. *Am J Gastroenterol.* 2015;110(9):1324–1338. doi: 10.1038/ajg.2015.233.
10. Ungaro R., Colombel J.F., Lissos T., Peyrin-Biroulet L. A Treat-to-Target Update in Ulcerative Colitis: A Systematic Review. *Am J Gastroenterol.* 2019;114(6):874–883. doi: 10.14309/ajg.000000000000183.
11. Hartmann F., Stein J. Clinical trial: controlled, open, randomized multicentre study comparing the effects of treatment on quality of life, safety and efficacy of budesonide or mesalazine enemas in active left-sided ulcerative colitis. *Aliment Pharmacol Ther.* 2010;32(3):368–376. doi: 10.1111/j.1365-2036.2010.04354.x.
12. Järnerot G., Hertervig E., Friis-Liby I. et al. Infliximab as rescue therapy in severe to moderately severe ulcerative colitis: a randomized, placebo-controlled study. *Gastroenterology.* 2005;128(7):1805–1811. doi: 10.1053/j.gastro.2005.03.003.
13. Khan K.J., Ullman T.A., Ford A.C. et al. Antibiotic therapy in inflammatory bowel disease: a systematic review and meta-analysis. *Am J Gastroenterol.* 2011;106(4):661–673. doi: 10.1038/ajg.2011.72.